

Стефан Смядовски (София, България)

НАДПИСИТЕ КЪМ ИЗОБРАЖЕНИЯТА НА ВСЕЛЕНСКИТЕ СЪБОРИ В ЕЛЕШНИШКИЯ Манастир (XVI в.) — ИЗВОРИ И ПРОБЛЕМИ

На около 30 км североизточно от София, в притвора на църквата на Елешнишкия манастир¹ са живописани три сцени, които заслужават внимание не само откъм композиция, но и откъм изворовия материал на полуизчезналите вече съпроводителни поясняващи надписи. Става дума за запазените сцени на някои от Вселенските събори². Фактът, че по българските земи няма голям излишък на техни изображения с надписи (запазени са няколко сцени в търновската църква „Св. Петър и Павел“ (XV в.)³; на две места и седемте събора — в трапезарията в Бачковския манастир (1643 г.)⁴ и в църквата „Рождество Христово“ в Арбанаси⁵), засилва нуждата от по-сериозно вглеждане.

Прави впечатление, че Кр. Уолтър не е включил описанието на тези сцени в съчинението си, посветено на иконографията на Вселенските събори във византийската традиция — те не са му били известни. Тъкмо затова трябва да отдадем заслуженото на покойния В. Пандурски, който успя да ги идентифицира и се помъчи да прочете доста избледнелите знаци. Веднага трябва обаче да кажа — надписите в Елешница нямат нищо общо с познатите пояснителни надписи нито от по-ранната, нито от по-късната епоха и нямат аналог в нито един архитектурен паметник, доколкото повечето от тях са грижливо проучени от Кр. Уолтър. Нещо повече — твърдението на В. Пандурски, че те „са кратки, показващи близост със Славянската кормчая“⁶, не е съвсем точно. Те са близки дотолкова, доколкото в поясненията в Кормчаята преди всяко първо правило на съответния събор има по-пространни или по-кратки сведения за самия събор, но те не съвпадат буквално. Точният паралел за почуда се намира в известното Сказание за Вселенските събори, срещано не само в различни версии в Кормчаята и в сборници⁷, но е най-близко до този вариант, който е преписан в Иван-Александровия сборник от 1348 г. И най-накрая — иконографията на представените събори е необичайна спрямо познатото от изображенията им не само от малкото живописни паметници по нашите земи, но и въобще спрямо Православния изток. Тя, както предполагам, стои в тясна връзка (поне що се отнася до изображе-

¹ За него вж. най-общо Пандурски, В. Елешнишкият манастир. С., 1981.

² За иконографията и съпроводящите надписи вж. Walter, Chr. L'iconographie des conciles dans la tradition byzantine. Paris, 1970.

³ Пак там, 79–80.

⁴ Пак там, с. 80; Дуйчев, Ив. Древноезически мислител и писатели в старата българска живопис. С., 1978, 10–12, с илюстрации на 63–69.

⁵ Walter, Chr. Цит. съч., 83–87; Пращков, Л. Църквата „Рождество Христово“ в Арбанаси. С., 1979, с. 127 и обр. 112–113.

⁶ Пандурски, В. Цит. съч., с. 13.

⁷ Вж. Куйев, К. Иван Александровият сборник от 1348 г. С., 1981, 368–369.

пнята на I и VI събор) с текста на надписите, като значително пренебрегва препоръките на ермнините.

По-долу ще дам моето разчитане, направено на място, заедно с допълненията в квадратни скоби по Лаврентиевия сборник. Облите скоби в текста показват, че знаците се възстановяват със сигурност, тъй като има ясни следи от тях и не могат да бъдат сбъркани. За нужната прецизност ще посочвам успоредно и това, което е прочел и В. Пандурски.

1. Притвор, западна стена, в първия живописен пояс вдясно от прозорчето. Едноредов надпис (дължина 950 мм), изписан върху прочертани редове по 15—20 мм (над лявата част на сцената е имало друг двуредов надпис — р. 1—660 мм, р. 2—580 мм, височина на буквите 13—15 мм — сега свършено изчезнал) над сцената, представяща Първи вселенски събор (празник на 29 май и 7-ата неделя след Пасха)*.

ц[р]ѣв[ь]ы съв[ѣ]рѣ въ нѣкен стѣхъ ѿць тн. ѿ. нже проклеще арїа н проповѣдаше в[ѣ]рѣ непорочнѣ н православною]

Пандурски, с. 70: „ (Първы соборъ г(о)с(поде)нь въ никен с(вя)т(ы)х б(ого)от(е)ць тн (=318). нже проклеще арїи ... проповѣдаше ... “

Иван-Александров сборник, с. 372: прѣвѣн съборъ въ нѣкен. стѣхъ ѿць. тн. нже проклеще арїа н проповѣдаше вѣрѣ непорочнѣ н православною.

2. Пак там, отляво на прозорчето. Едноредов надпис (880 мм, букви по 15—16 мм) над сцената, представяща Шестия вселенски събор (680 г., празник на 23 януари)⁹.

ш(естн събо)рѣ въ ц[р]ѣн[и]градн стѣхъ ѿць. р. ѿ. [на сергїа н пїра]¹⁰ нже проклеще стїн ѿцн

Пандурски, с. 70: „ + Шести соборъ г(осподе)нь въ Цар(и)градъ. с(вя)т(ы)хъ б(ого)от(е)ць. р. ѿ (=170) нже “

Иван-Александров сборник, с. 373: шестын съборъ въ црнградъ въ р. ѿ. стѣхъ ѿць. на сергїа н пїра. нже проклеще стїн ѿцн.

3. Пак там, на северната стена, в първия живописен пояс. Двуредов надпис (р. 1—440 мм, р. 2—235 мм) върху прочертани редове (букви по 15 мм) над сцената, представяща Втория вселенски или Първия цариградски събор (381 г., празник на 22 май).

[вторы съв]орѣ вн въ (ко)стантннн градн стѣхъ ѿць. (р)[н] нже про

* Вж. Архим. Сергий. Полный месяцеслов Востока. Т. 2. Ч. 1. Владимир, 1901, с. 161; Delehaye, H. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmundiano nunc Berolinensi. Propylaeum ad Acta Sanctorum, novembris. Bruxellis, 1902, col. 716.

⁹ Delehaye, H. Цит. съч., col. 419³²⁻³⁵; Архим. Сергий. Цит съч., с. 22.

¹⁰ Възстановявам с имената на Сергий и Пир, така както е в Лаврентиевия сборник. За Сергий Σέρυλος, цариградски патриарх (8. IV. 610—28. XI. 638), вж. у Гедеонов, М. I. Патриархїої πινακες, εἰδήσεις ἱστορικαὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν πατριάρχων Κωνσταντινουπόλεως (36—1884 ἔτ.). Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1885—1890, 238—242; за Пир, Πύρρος (20. XII. 638—29. IX. 641 и 4. I. 655—17. V. 655) вж. пак там, 242—243, 245. Срв. и в Борилония синодик сергїа н пїра . . . ана-ѳема: — г + (Попруженко, М. Синодик царя Бориса. Одесса¹ 1899, с. 52).

кѣше македонѣа дѣхоборца¹¹ и проповѣдаше трѣицѣ еднносвѣнѣ.]

Пандурски, с. 70: „+(Вто)ры соборъ г(осподе)нъ въ константинограда . . . (на македонѣа духо)борца проповѣдаше. . . .“

Иван-Александров сборник, с. 372: втори съборъ въ константинѣ градѣ бы . стѣхъ ѡцѣ. рн. нже проклашж македонѣа дѣхоборца. и проповѣдашж трѣцѣ еднносвѣнѣа.

Схемата за съставянето на надписите е добре проучена, тя е сравнително устойчива, що се отнася до надписите от по-ранната епоха, и обхваща: а) място на събора; б) брой на участвувалите църковни отци; в) изброяване на еретиците, дали повод за събора; г) името на императора, председателствувал събора; д) формулираната доктрина от събора; е) имената на осъдените еретици¹². Вижда се, че надписите от Елешница, респективно в Лаврентиевия сборник, не следват тази схема, но не следват и някакъв образец от по-късната епоха, който за жалост трудно може да се определи. Така например в Лечани (след 1331 г.) не се среща името на императора, изтъкнати са мястото (факултативно), броят на отците, назованите еретици заедно с доктрината им — ще дам паралели само с тези събори, които са живописани в Елешница. I събор: стѣхъ вселенскѣа дѣборъ. тнѣ стѣхъ ѡцѣ въ мнскѣа събрашѣ се н(а) днѣхъ поа александърскаго хвалаше бо сна бжнѣ твдѣрѣ бнѣнѣ а не еднносвѣнѣа ѡцѣ нѣ много кѣтѣа свѣшѣ. того прокленѣ стѣхъ ѡцѣа сна еднносвѣнѣа ѡцѣа исповѣдаше глѣбше творца всѣмѣ; II събор: зборъ. в. ѡцѣ. рн. кон събраше се на македонѣа н аполиннарнѣ кон св говорнѣн не бѣг ст дѣхъ; VI събор: зборъ. с. стѣхъ(ъ) ѡцѣ рн. кон събраше се на фѣвдѣора н еворнѣ н сергнѣ, кон св говорнѣ(н): едннхтенно н еднномнслно нма хс¹³. Трябва обаче да отбележа, че край изображенията на императорите и патриарсите от епохата са маркирани имената им¹⁴.

По-словоохотливи са надписите от галерията в църквата „Рождество Христово“ в Арбанаси. Над стандартната иконография, включваща изображението на император с телохранители, застанал пред висшия клир или окръжен от него (еретиците са поставени в краищата на сцените), са изписани пространни надписи. Те съдържат: номера на събора; факултативно мястото; името на императора, председателствувал събора, и срещу кого е свикан; името на патриарха, заемал катедрата по това време; частично ученето заедно с анатемата.

I събор: Н АГІА К(ΑΙ) ΙΚΟΥΜΕΝΗΚΟΥ ΠΡΟΤΙ ΣΙΝΟΛΟΣ ΤΟΝ Τ̄Ι Κ(ΑΙ) Η̄ ΘΕΟΦΟΡΟΝ ΠΡΟ(ΤΟΝ ΑΡΧΟΝΤΟ)Ν¹⁵ ΑΙΓΙΝΕΝ ΕΙΣ ΤΙΝ ΝΙΚ(ΑΙ)ΑΙ ΤΙΣ ΒΙΘΙΝΙΑΣ ΕΠΙ ΤΙΣ ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΗΝΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΑΤΑ

¹¹ Най-ранната поява на *πνευματικός* „духоворъцъ“ в епиграфски текст се намира в пояснителния надпис към Първия вселенски събор в църквата „Рождество Христово“ във Витлеем. Вж. Stegn, H. Les représentations des conciles dans l'église de la Nativité à Bethléem. — Byzantion, 13, 1938, p. 422.

¹² Walter, Chr. Цит. съч., с. 152.

¹³ Петковић, В. Манастир Дечани. 2. Београд, 1941, 5—7.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Неправилно разчитане — трябва да е *κατέρων*, вж. Пашков, Л. Цит. съч., обр. 113.

ΑΡΙΟΥ ΤΟΥ ΔΙΣΕΒΟΥΪΤΟΝ ΔΕ ΤΟΤΕ Π(ΑΤ)ΡΙΑΡΧΙΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟ-
ΛΕΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ.

II събор: Η ΑΓΙΑ Κ(ΑΙ) ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΔΕΥΤΗΡΑ ΣΙΝΟΔΟΣ ΤΟΝ ᾿Ρ
ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟ(ΤΟΝ ΑΡΧΟΝΤΟ)Ν¹⁶ ΕΓΗΝΕΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΟΝΣΤΑΝΤΗ-
ΝΟΥΠΟΛΙΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΤΕΟΔΟΣΙΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑ-
ΚΕΔΟΝΗΟΥ ΤΟΥ ΠΝΟΜΑΤΟΜΑΧΟΥ¹⁷ ΗΤΟΝ ΔΕ ΤΟΤΕ Π(ΑΤ)ΡΙΑΡΧΗΣ
ΚΟΝΣΤΑΝΤΗΝΟΥΠΟΛΕΟΣ ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ.

VI събор: Η ΑΓΙΑ Κ(ΑΙ) ΥΚΟΥΜΕΝΗΚΗ ΕΚΤΗ ΣΙΝΟΔΟΣ ΤΟΝ ᾿Ρ
ΕΥΔΟΜΗΚΟΝΤΑ ΠΡ(ΟΤΟΝ ΑΡΧΟΝΤΟ)Ν¹⁸ ΕΓΙΝΕΝ ΕΙΣ ΤΙΝ ΚΟΝΣΤΑΝΤΗ-
ΝΟΥΠΟΛΙΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΗΝΟΥ ΤΟΥ ΠΟΓΟΝΑΤΟΥ
ΚΑΤΑ ΣΕΡΓΙΟΥ, ΠΥΡΟΥ Κ(ΑΙ) ΠΑΥΛΟΥ ΤΩ ΜΟΝΟΘΕΛΪΤΟΝ ΗΤΟΝ ΤΟΤΕ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΣ ΚΥΡ ΓΕОРΓΙΟΣ¹⁹.

Повечето късни надписи следват най-общо сведенията на Т. Валсамон и Зонара към Първия вселенски събор, срв. у Валсамон: 'Η ἀγία αὕτη σύνοδος καὶ οἰκουμενικὴ γέγονε βασιλεύοντος (τῷ δεκάτῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ) τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἀθροισθέντων ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ ἀγίων πατέρων κατὰ Ἀρείου . . . καὶ ἀνεθεμάτισε . . . , срв. и Зонара: 'Η ἀγία καὶ οἰκουμενικὴ πρώτη σύνοδος γέγονε βασιλεύοντος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀθροισθέντων ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ ἀγίων πατέρων κατὰ Ἀρείου . . . καὶ ἀνεθεμάτισε . . . ²⁰

Съвсем схематизирани са изображенията в Бачковската трапезария. Най-общо споменатите три събора се живописват по един и същи образец — император на седалище (зад Константин Велики има телохранители, под него в нозете му лежи низвергнат Арий) с по двама архиепери от двете му страни. Надписите са лаконични.

I събор: 'Η ἀγία κ(αί) οἰκουμενοικὴ. ᾱ. σύνοδο(ς). γέγωνεν δὲ εἰς τὰς ἡμέρας Κωνσταντίνου. τοῦ Μεγάλου.

II събор: 'Η ἀγία κ(αί) οἰκουμενοικὴ. β'. σύνοδο(ς). γέγωνεν δὲ εἰς τὰς ἡμέρας Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου.

VI събор: 'Η ἀγία οἰκουμενικὴ. ς̄. σύνοδο(ς). γέγωνεν δὲ εἰς τὰς ἡμέρας Κωνσταντίνου τοῦ Πογονάτου²¹.

Така схемата за съставяне на сведенията на Сказанието за Вселенските събори, а очевидно и на надписите от Елешнишката църква (може би и недостигналите до нас) следва следния модел: . . . *сѣборѣ бѣкѣтъ кѣ . . . сѣл-тъиχѣ отьць . . . прѣкляша . . . проповѣдаша (без проповѣдаша за V, VI

¹⁶ Вж. бел. 15.

¹⁷ Неправилно разчитане на В. Герасимова-Томова — трябва да е пневматоμάχου.

¹⁸ Вж. бел. 15.

¹⁹ Вж. Прашков, Л. Циг. съч., 203—204 и обр. 112, 113.

²⁰ Theodori Balsamonis, Zonarae, Aristeni in canones SS. apostolorum, conciliorum et in epistolae canonicas SS. Patrum comentaria. — In: Migne, J. P. Patrologiae cursus completus. Series graeca. T. 137, col. 218—220.

²¹ Тъй като надписите към съборите от Бачковската трапезария не са публикувани, струва си да дам и другите, срв.:

III събор: 'Η ἀγία κ(αί) οἰκουμενοικὴ. γ̄. σύνοδο(ς). γέγωνεν δὲ εἰς τὰς ἡμέρας Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ.

IV събор: 'Η ἀγία κ(αί) οἰκουμενοικὴ. δ̄. σύνοδο(ς) γέγωνεν δὲ εἰς τὰς ἡμέρας Мар-киановῶ.

V събор: 'Η ἀγία κ(αί) οἰκουμενοικὴ. ε̄. σύνοδο(ς) γέγωνεν δὲ εἰς τὰς ἡμέρας Ἰουστι-ниановῶ. τοῦ Μεγάλου.

VII събор: 'Η ἀγία κ(αί) οἰκουμενοικὴ. ζ̄. σύνοδο(ς). γέγωνεν δὲ εἰς τὰς ἡμέρας Κων-σταντίνου. κ(αί) Εἰρήνις τῆς μητρός αὐτοῦ.

и VII събор), което отговаря на ἡ σύνοδος ἡ ἐν . . . τῶν ἁγίων πατέρων . . . ἀνεθεμάτισαν . . . καὶ ἐμόρφωσαν . . .

По-горе казах, че сцените, особено на I и VI събор, не отговарят на познатите изображения от други паметници. Така в изображението на I събор въобще не фигурира никакъв император, а сред йерарсите са изписани пет изображения в цял ръст на монаси с характерните кукули. Това не бива да буди учудване, защото много епископи от IV—V в. и особено т. нар. „църковни отци“, заемали тогава епископските катедри, произхождат от средите на монашеството — Атанасий Велики, Григорий Богослов, Василий Велики, Йоан Златоуст и др.²² Не напразно Епифаний Кипърски пише, че архиерейството се състояло от девственици, а ако не от девственици, то от монаси, срв.: Στεφάνη δὲ τοῦτο πάντων ἡ μήτηρ, ὡς εἰπεῖν, καὶ γεννήτρια ἡ ἅγια ἱεροσύνη, ἐκ μὲν παρθένων, τὸ πλεῖστον ὀρρωμένη. εἰ δὲ οὐκ ἐκ παρθένων ἐκ μοναζόντων. εἰ δὲ μὴ εἶεν ἱκανοὶ εἰς ὑπερστίαν ἀπὸ μοναζόντων, ἐξ ἐγκρατευμένων τῶν ἰδίων γυναικῶν, ἢ χηρευσάντων ἀπὸ μονογαμίας²³. Присъствието на монаси на Първия събор, дори и различно от иконографските препоръки, е в съгласие с историческата истина. Созомен разказва, че благодарение учението на монасите египтяните успели да низвергнат арианството: Ὡσπερ Αἰγύπτιοι τοῖς παρ' αὐτοῖς μοναχοῦς ἐπόμεινοι, ἐναντίως εὐχον πρός τοὺς Ἀρείου²⁴. От тези, за които знаем, че са присъствували на този събор, могат да се разпознаят св. Спиридон Тримитунски (в центъра на композицията, празник на 12 декември)²⁵ с характерната плетена (от слама или върбови клонки) шапка с кръст²⁶, с тухла в ръце²⁷ и св. Николай Мирликийски с разперени за плесници длани²⁸. В десния край може да се идентифицира Арий (без надпис, покрай жеста на св. Николай) с един свой последовател.

Сцената на Шестия събор е реплика на предходната композиция. Схематизирани са две симетрични групи от йерарси размесом с монаси с кукули и така както няма намек дори за едно име на участниците (170 отци) в събора в тълкованията на Зонара и Валсамон²⁹, тъй нито в стенописното изображение, нито в Иван-Александровия сборник има нещо отбелязано по този въпрос. Любопитно е обаче да отбележа, че късните ерминии препоръчват в композицията на Шестия събор да се изобрази освен липсващия отново тук император (трябва да бъде Константин IV Брадати, 668—685) и цариградският патриарх Георги I³⁰.

²² Вж. поясненията на еп. Никодим Милаш в: Правилата на Св. Православна църква с тълкованията им. Т. 2. С., 1913, с. 82, 87.

²³ S. Epi ph ani Brevi ac vera expositio fidei catholicae et apostolicae ecclesiae. — In: Migne, J. P. Patrologiae cursus completus. Series graeca. T. 42. Parisiis, 1863, col. 823.

²⁴ Sozomeni Historia ecclesiastica. Liber VI. — In: Migne, J. P. Patrologiae cursus completus. Series graeca. T. 67. Parisiis, 1859, col. 1369.

²⁵ Ἦν δὲ ἄρα σὺν τοῦτοις (среч с другите отци в Никея — б. м., С. С.) καὶ Σπυρίδων ὁ Μέγας — v. Vita et conversatio S. P. N. Spyridonis episcopi Trimithuntis. — In: Migne, J. P. Patrologiae cursus completus. Series graeca. T. 116. Parisiis, 1891, col. 431.

²⁶ Walter, Chr. Art and ritual of the Byzantine Church. London, 1982, p. 87, 105.

²⁷ Тъй както препоръчват ерминииите, вж. Διονυσίου ἐκ Φοῦρνῶν. Ἐρμηνεία τῆς ζουραρικής τέχνης. Publ. par. A. Papadopoulos-Kerameus. StPetersbourg, 1909, p. 171. Затова св. Спиридон с тухлата в ръце, от която излиза огън (вж. народната етимология на Спиридон < τῆρ), е покровител на керемидните, грънчарите и тухларите (вж. Вакрелски, Хр. Български празнични обичаи. С. 1943, с. 118). За чудото с тухлата, най-вероятно късна интерполация в житието му, вж. Петканова, Д. Народното четиво през XVI—XVIII век. С., 1990, с. 136, срв. още стискането на камък, който пуска вода — елемент от състезанието във вълшебните приказки.

²⁸ Пак както препоръчва Дионисий: καὶ ἐππροσθεν τοῦ ὁ ἅγιος Νικόλαος ἔχων ἀλωμένον τὸ χέρι — Ἐρμηνεία, σ. 171.

²⁹ Вж. Правилата на Св. Православна църква с тълкованията им. Т. 2, с. 9.

³⁰ Ἐρμηνεία, σ. 173; Γεδεών, М. I. Цит. съч., 250—251.

По-различно стои положението с фрагмента от Втория събор. От него с запазена лявата част с изображението на император Теодосий I (378—395) на трон, а дясната страна, където е била групата на висшия клир и накъдето е обърнат императорът, е унищожена.

Текстовете и изображенията на църковните събори в Елешнишкия манастир повдигат поне два въпроса. На първо място стои загадката за необичайната иконография на I и VI събор. Вторият въпрос е свързан с първия — липсата както на имената, тъй и на схематизирани изображения на короновани глави от епохата и/или цариградски архипастири с пояснителни надписи край тях или изтъкнати чрез одеждите. Можем да предположим, че живописецът (или живописците) значително се повлиява от пояснителния текст, който вероятно играе някаква определяща роля при съставянето на сцената. Възможно е в текста на иконописния образец да са липсвали данни за историческите лица от епохата, заемали престол и катедри. Можем дори да предположим, че зографът пренарява иконописния образец за I и VI събор под влияние на текста. Другояче стои въпросът за Втория събор. Императорският образ показва както зависимост от ерминините, тъй и отдаляване от определения текст, взет от образа, възходящ към варианта от Иван-Александровия сборник.

Що се отнася до липсата на съответните имена във всички текстове в Сказанието за Вселенските събори от Лаврентиевия сборник, мисля, че тя е сравнително лесно обяснима. Около 1350 г. в отношенията между Търновската и Цариградската патриаршия вее леден полъх и всякакъв, дори блед намек за първенство на Цариград в антиеретическите борби, дори отнесени за по-старо време, когато Цариградската катедра е играла несъмнено основната противоретическа и догматичноопределяща роля, би бил неуместен. В Сказанието (не навсякъде), съответно в Елешнишките текстове, е отбелязано с а м о г л а в н о т о за съборите — еретиците, схващанията им и догматичните определения. А както е известно, „**п^равославнѣн ѿван александръ . . . вѣрнѣимъ застъпникъ**“³¹ ще свика два (?) събора³² срещу богомили, варлаамити, адамити и евреи³³. Едва ли е било също уместно в една книга, която, както смята К. Куев, е била предназначена за самия Иван Александър³⁴, т. е. за този, за когото в Похвалата от Кукленския песнинец се говори, че „**грѣцкаго цѣрѣ ннзложнѣвъ дръжавно. н шѣтаа са его ать ржкама**“³⁵, и който се величае с непознатото дори във византийската царска титулатура **цѣрѣ цѣрѣмь** 'цар на царете'³⁶, да се намесват имената на визан-

³¹ Вж. Похвалата в Кукленския песнинец у Кодов, Х. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969, с. 14.

³² Вж. Ангелов, Д. Богомилството в България. С., 1969, 500—501, 505—510.

³³ Божилков, И. Семействата на Асеневци. Генеалогия и просопография. С., 1985, с. 162 и бел. 104 на с. 174.

³⁴ Вж. Куев, К. Цит. съч., с. 19.

³⁵ Кодов, Х. Цит. съч., с. 14.

³⁶ Вж. Бакалов, Г. Средновековният български владетел (титулатура и инсигнии). С., 1985, с. 173; Добрев, И. Палеографски бележки върху царското титулуване и някои царски отличия през епохата на Второто българско царство. — Старобългарска литература, 6, 1980, с. 77. Трябва обаче да отбележа, че това титулуване е известно от много по-ранна епоха. Така например в „Сказанието за Борис и Глеб“ в Успенския сборник (XII в. л. 86—186) двамата руски свети князе се величат като *цесаря цесаремъ и князя княземъ* (цит. по Топоров, В. Н. Об одном архаичном индоевропейском элементе в древнерусской духовной культуре — * svęť-. — В: Языки культуры и проблемы переводимости. М., 1987, с. 236).

тийски императори. И докато в Арбанашката църква не е необичайно да се срещат имена и изображения на цариградски патриарси³⁷, тъй като Търновската митрополия тогава е под юрисдикцията на Цариградската патриаршия, то това не може да се каже за Софийската епархия, съответно за Елешнишкия манастир.

Накрая трябва да кажа, че сред немногобройните надписи, съпровождащи сцените на Вселенските събори, този е вторият случай, където се открива ръкописно-литературна успоредица. Досега единствено на А. Стерн се удаде да открие точни паралели на гръцките мозайчни надписи от църквата „Рождество Христово“ във Витлеем, а именно успоредици от два късни ръкописа от Ватиканската библиотека и от Парижката национална библиотека³⁸. Надписите от Елешнишкия манастир следователно са вторият подобен факт и това показва с какво внимание трябва да се отнасяме към проблема за съотношението текст — изображение в средновековна България³⁹

Stefan Smjadovski (Sofia, Bulgaria)

THE INSCRIPTIONS TO THE FRESCOES DEPICTING ECUMENICAL COUNCILS AT THE ELESHNITSA MONASTERY (16th c.) — Sources and Problems

(Summary)

The author analyses the frescoes illustrating the Ecumenical councils found in the Eleshnitsa monastery near Sofia. The accompanying explanatory inscriptions to the scenes as well as the iconography as a whole have no analogue either in preserved frescoes in other churches or in late iconography manuals. The inscriptions in Eleshnitsa show a remarkable resemblance to the well-known "Narrative of the Ecumenical Councils", according to the transcript found in "Codex of Tsar Ivan Alexander". The non-standard iconography, which might have come from an earlier epoch and is undoubtedly connected with the above-mentioned literary source, has been interpreted in two ways — on the one hand, emphasizing the Bulgarian church priority in anti-heretical struggles (two Ecumenical councils were held in Turnovo in the 14th c.), compared to the Church of Constantinople, and on the other — illustrating a monastery rather than a church iconographic tradition.

³⁷ Вж. интересните наблюдения на Кр. Уолтър за двойния патриаршески авторитет (Walter, Chr. L'icônographie. . ., p. 162).

³⁸ Stern, H. Цит. съч., 417—418.

³⁹ Възможно е липсата на изображения на императори в сцените на Вселенските събори да е и манастирска традиция. Такива, твърде сходни (без императори), са изображенията им в трапезарията на Патмоския манастир „Св. Йоан Богослов“ (XIII в.) (вж. Орландос, Ав. К. Ἡ ἀρχιτεκτονική καὶ αἱ βυζαντινὰ τοιχογραφία τῆς μονῆς τοῦ Θεολόγου Πάτμου. — Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Т. 28. Ἀθήναι, 1970, πιν. 97—100.